This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

GRAD
DR
2001
.T65
1894
BUHR

A 779,754

ПРЕ ТРИ СТОЛЕЋА

ОБИЋЕ

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА У XVI. ВЕКУ

279.

НАПИСАО

проф. ЈОВ. Н. ТОМИЋ.

(штампано на програму крагујевачке гимназије за 1893-94 школ. годину.)

КРАГУЈЕВАЦ

ШТАМПАРИЈА КНЕЗА ЈОВАНОВИЋА

1894.

Томић, Јов.

ПРЕ ТРИ СТОЛЕЋА

СКИЦЕ

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА У XVI. ВЕКУ

279.

НАПИСАО

проф. ЈОВ. Н. ТОМИЋ.

(оштампано из програма крагујевачке гимназије за 1893-94. школ. годину.)

КРАГУЈЕВАЦ

ШТАМПАРИЈА АНДРЕ ЈОВАНОВИЋА

1894.

GRAD / Bibliz
DR
2001
.T65
1994

ПРЕ ТРИ СТОЛЕЋА.

скице

ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА У XVI. ВЕКУ[1])

Историја онога дела народа српског на југу од Саве и Дунава, што насељаваше Србију, Босну, Херцеговину и јужније крајеве српске, врло је тамна у XVI. и другој половини XVII века. Наши и онако мршави летописи не казују нам готово ништа из тога времена. Маса народа српског била је неписмена, неје умела јаде своје пренети на хартију и предати их потомству на чување, већ их изношаше у песми уз гусле, а смирени и полуписмени калуђер задовољавао се, ако је записао коју реч на корицама које старе књиге или на празноме листу а у виду летописне белешке о томе, како је султан отишао у Будим, Сегедин, Стојни Београд и Сигет, или је у неколико речи прибележио како је била велика суша и глад, како је пао крвав снег или се јавило неко чудо. Чисто нам се чини, као да нашег народа и не беше у тим крајевима.

Али док нам тако изгледа да је с јужним крајевима, прикупљао се српски народ под својим вођима с оне стране Саве и Дунава, и кад су се Турци трудили да заузму и последњу тврђаву у Србији, град Београд. Угри су успели да од српског народа створе чврст бедем, који ће одбијати и задржавати навале турске. Ну временом нестаде тога бедема на доњем Дунаву, а Турци су јурили кроз Угарску надирући на

[1]) Ову исту тему обрадио сам у говору, држаном на дан св. Саве, 14 Јануара ове год. у дворани крагујевачке гимназије. На тражење директора краг. гимназије, г. Кузмана Паштровића, да тај говор штампа уз овогодишњи извештај гимназиски, дао сам га али прерађен и допуњен, давши му облик историске студије. Овде несам унео ни све изворе, које сам имао при руци али који ће бити употребљени у другоме једном раду, који се тако исто дотиче XVI. века.

проф. Јов. Н. Томић.

север, српске четe смањиле су се, изгинули су и помрли Јакшићи и Бранковићи, нестало је Бакића, а Срби се јављаху по где где у групама с пушком у руци, да се бране од Турака.

Шетнаести век најјаднији је у историји српског народа. Турци су тада завладали много већим делом српских земаља, али и онај мањи не беше слободан него имађаше господара туђинца, а тамо се склонише они синови народа српског, којима милије беше напустити огњиште, него да служе противнику вере Христове, али да се и тамо боре с Турцима, који једнако надираху. Ну при свем том, што су бојна поља засејавали костима својим, не припомогоше потлаченој браћи својој, већ даваху могућности и прилике крштеним непријатељима српског народа, да се користе њиховим јунаштвом за свој рачун.

I.

Док су синови српског народа грудима својим уздржавали навале и бујице турске, мислећи једнако да то чине у интересу хришћанске ствари, а не знајући за прикривене смерове туђинске, да се са што мање трошка добије што већи број ратника — у потлаченим крајевима српским владао је прави јад. Кад су Турци са свим завладали Србијом и Босном у XV. в., народ се стао расељавати те му њиве и поља остадоше необрађена и напуштена, виногради му бише већином исечени и сваки рад удари у назад. Путници XVI. в., што путоваху преко српских земаља, врло мало говоре о народу и његовом животу, па ако што год и помену, то су муке и јади. Са оно мало мршавих података, добивених од путничких пратилаца, једва можемо створити нешто тамне слике о стању српског народа под Турцима. «Земље, кроз које смо прошли, вели Млечанин Бадоар, биле су: Босна, Србија, Маћедонија и друге; од природе ту земљиште неје неплодно, шта више на местима је баш плодно, али су ти крајеви, због слабе насељености, тако запуштени, да су дошли у највећу беду. Већи део становника хришћани су, али потчињени толиким дангубама и десецима, да би — прем да су од чести ослобођени од давања

десетога дечка — радо отишли да живе у ком крају а тако су потиштени и упропашћени да несу у стању земљу да обделавају,»[1])

Изглед српских земаља, од када су потпале под Турке, потпуно се изменио. Многих старих градова, што некад служаху за одбрану земље од непријатеља, и у којима некад цветаше трговина са занатима, нестаде с лица земље, а поникоше други у крај великих путова, што служаше као главна комуникација с југа на север и обратно. У место Врхбосне Турци створише Сарајево; поникоше Пљевље, Фоча и Нови Пазар, а у Србији поред Београда, Смедерева и Ниша најчешће се спомињу Алаџа-Хисар (некадашњи и садашњи Крушевац), Јагодина, Параћин и паланке турских војсковођа, што поникоше дуж главнога пута од Ниша к Београду.

Па и становништво се измени по градовима и варошима. У Београду, како веле путници, беше Турака, Јевреја, Грка, Угара и нешто Срба помешаних с Циганима поред Саве. У Хасан-пашиној Паланци, Баточини и Јагодини Срби су били одељени од Турака а Параћин је био насељен све самим Циганима. Герлах, путник из XVI. века преко балканског полуострва, у свима паланкама од Будима до Ниша наилазио је на Јевреје, Цигане и Арапе, а у свима местима насељеним јасно је разликовао српски крај од турскога, јер су српске куће биле покривене сламом а изгледале су јадне и жалосне, док су турске биле на бољем месту, опкољене вртовима и воћњацима а покривене шиндром[2].)

Тај жалосни изглед допуњује нам народни живот. Турци су цедили Србе великим дажбинама и многим десецима и харачима, јер је сваки спахија гледао да награби што више новаца, док му је спахилук био у рукама Које султану које евојим спахијама народ је давао две петине своје зараде, а сем тога сваки санџак-бег и сваки паша цедио је за свој рачун. Докле се далеко ишло с тим, јасно се види из речи Спандуцинових, који вели, да је у то доба босански паша

---

[1]) Гласник срп. уч. друштва, књ. XXXVI. стр. 186 у студији Ч. Мијатовића «Пре триста година.«

[2]) Jbid. стр. 206.

имао годишње 16.000 дуката прихода Други, пак, млетачки посланик, Ригацони, јављаше у своме извештају из друге половине XVI. века да херцеговачки санџак-бег, син великог везира Соколовића, може годишње исцедити од народа 80.000 дуката.[1])

Поступање господара с потчињеном рајом било је врло рђаво. Венедикт Курипешић, посланик немачкога цара на Порту, описујући Босну и народности у њој, вели о Турцима, да су одвећ сурово и тирански поступали са својим поданицима хришћанима. Њихови су им поданици обрађивали земљу и радили тешке послове, а они су били господа, чиновници и војници. Касније ударише Турци на своје поданике хришћане велике намете и поред обичног харача у новцу и крви, свака особа, било млада било стара, плаћала је 30—40 аспара као још неку врсту порезе. Сем тога плаћало се на свако грло стоке, на њиву, ливаду, врт, вршај, па шта више и на свака врата на кући[2]).

Други путник, Шепер, пролазећи кроз Топлицу дознаде, да се народу само у име султанскога харача узимала седмина или осмина од сваког жита и вина, од сваке овце по две аспре, толико исто од сваке свиње, а по једну аспру више за заклани брав. Поред тога домаћин је плаћао за децу своју, за земљу, кућу, хамбар, прозоре на кући и друго што шта.[3]) Толико се давало у име султанског харача, а кад се узме у вид и харач санџак-бегова, паша и спахија, који су односили много више, извесно је да ће се број бар утростручити, отуда поменути Курипешић вели да су велике дажбине, отимање деце родитељима и честа мора куге били узрок, те Босна неје била добро насељена према својој величини. На неким местима, где су некада биле добре њиве и ливаде, путник је наилазио на трску а земљиште поред пута било је необрађено, јер су Турци тумарајући по земљи, нападали на своје поданике и отимали су им што су хтели, не плаћајући им ништа за то. «Турци својим поданицима

---

[1]) Jbid., стр. 189.

[2]) Rad jugosl. akadem., кн. LVI, стр. 163 и 175.

[3]) Rad jugosl. akadem., кн. LXII, стр. 57.

вели тај путник, отимају и истржу залогај из уста као дивљи вуци, пси и лавови»[1]).

Али поред обичнога харача у новцу и производима и појединих намета српском народу најтежи беше данак у крви, у деци, коју је давао Турцима. Тај данак Турци стадоше купити од онога времена, кад су заузели велики део Угарске и неке крајеве Хрватске. Куриношић вели, да су Турци у његово доба, а по свом старом обичају, сваке године и из свакога места узимали по троје, четворо или петоро најлепше и најразвијеније деце, па се дешавало да је неком родитељу одвођено једино мушко дете само за то, што је лепо развијено, док другоме, који је имао по неколико ружније и кржљавије деце, не узимаху ни једно[2].)

Та одабрана хришћанска деца одвођена су у Малу Азију и дељена међу становништво појединих градова, где су учила турски језик и радила све ручне послове. Одведена деца, док су била још мала, бавећи се дуго времена међу Турцима, заборављала су свој језик, родитеље и постојбину, а кад су већ одрасла, по султановом наређењу, одвођена су у Цариград[3]) где их се прикупљало до 2000. Ту је поново вршен избор и 500 лепших и даровитијих учили су се у царској академији[4]) а остали су употребљени за разне послове по вртовима и коњушницама или су се учили разним занатима, док су други одвођени изван Цариграда и размештани по разним гарнизонима.[5]) Од те деце постајаху Јаничари, који заборавивши своје порекло не штедише ни родитеље ни пријатеље и најдаље разнеше славу турскога оружја, први побијајући султанске заставе на бедеме хришћанских градова. Колико су, пак, пажње обраћали Турци тој деци, види се по томе, што у случају, кад би које дете умрло

---

[1]) Rad jugosl. akadem., књ. LVI., стр. 175.

[2]) Jbid., стр. 163.

[3]) Rad jugosl. akadem. књ. LXXXIV., стр. 56.

[4]) Гласник срп. уч. друштва, књ. XXXIV., стр. 192. у примедби; в. и Ricaut, Istoria dello stato pesente dell' imperio Ottomano, transportata italiano da Const. Belli. Venezia, 1672. на стр. 265 и 266.

[5]) Гласник књ. XXXVI. на истом месту и Rad jugosl. akademije LXXXIV, стр. 50.

или би га ма како нестало, тражено је од домаћина, коме је предано дете на чување да докаже где се дело, па ако се неје могао оправдати и доказати да до њега нема кривице, плаћао га је новцем.[1])

Дешавало се често, како напомињу путници, да су хришћани издавали једни друге, јер им је било тешко гледати да једноме остају у кући сва деца, док их други за навек губи[2]). Било је, пак, српских породица, које су због раније учињених услуга Турцима ослобођење давања харача у крви и новцу[3]. Али родитељи, да би спасли своју децу, прибегавали су свима срествима па су шта више волели да им је дете кљасто и осакаћено него да га одведу Турци, те су навалице сакатили децу, а чувши да долазе побирачи данка, бегали су у шуме и тамо су крили децу, док не би минула опасност[4]). Најчешће су родитељи спасавали децу раним браковима женећи их у дванаестој години, јер Турци несу кварили таке бракове, али су родитељи за свога дванаестогодишњег синчића морали плаћати Турцима данак као за сваку брачну главу[5]). Трудећи се да очувају своју децу, Срби су прибегавали и томе, да су деци при крштењу правили крст на руци и на челу, обележавајући то соком неке траве, чији се траг никада неје губио. Тако обележавање било је врло незгодно за касније ренегате хришћанске вере, јер им се по знацима оним знало за порекло и неправоверност[6])

Дешавало се често да су родитељи залагали свеколики иметак свој и живот, само да очувају своје дете, с тога су се о побирање данка у крви отимали султанови дворани, који су се богатили уцењујући родитеље, којима су повраћали децу, кад су добили тражени откуп Ну како је установи побирања данка намера била, да се прикупи што већи број развијене

---

[1]) Rad jugosl. akad., књ. LXXXIV., стр. 50.

[2]) Гласник, књ. XXXVI., стр. 193.

[3]) Такав пример наводи млетачки посланик Катарино Зен у опису свога пута од 1550 год. (в. у Radu jugosl. akad., књ. LXII., стр. 132. Италијански текст штампан је у X. књ. Starinâ).

[4]) Rad jugosl. akadem., књ. LXXI, стр. 22. (Враничићево путовање).

[5]) Гласник срп. уч. друштва, књ. XXXVI., стр. 192.

[6]) Ricau, Istoria dello stato presente dell' imperio Ottomano, на стр. 114.

деце, то је побирачима најстроже забрањивано вођење трговине и кривци су оштро кажњавани за примање мита и откупа. Фаусто Вранчић вели, да је дошавши на Мораву код Дервента (око данашњег Ацибеговца), видео шест Турака повезаних једним ланцем о врат. Један од њих изгледао му је отмен и као прави Турчин, и остали су били Цигани, па кад је овај запитао који су то и за што су тако повезани, одговорили су му пратиоци, да су то побирачи данка у крви и у новцу, који су поверени посао вршили на своју руку и примали мито[1]).

Оба харача, и онај у новцу и производима и овај у крви, тешки су били хришћанима поданицима турским, јер се наплаћивање харача вршило с највећом свирепошћу, па ако га сиромах неје могао платити, одвођен је као роб. Беновљанин Мернавин вели да су по кад кад родитељи и своју децу продавали и добивеним новцем плаћали су харач, или су оковани у ланце ишли од куће до куће и просили не би ли накупили довољно новаца за откуп, јер ако то несу могли учинити, остајали су вечито сужни[2]). Према томе хришћани, поданици турски, и не помишљаху на личну слободу. Постати робом, ни због чега бити у тамници и из обести турске изгубити главу, била је обична ситница. Речи паше Евгенија из XV. в. о трговима, на којима се продавало робље и о начину, како су га мучили Турци[3]), потврђују путници XVI. в. што иђаху преко балканског полуострва. Куришешић у своме путопису прича да је улазећи у Врхбосну (14. септ.) видео Турке, где су мимо њега прогнали 15—26 деце мушке и женске као неку стоку, коју не могоше продати на тржишту[4]). То исто потврђују и други путници. Јаков Бецек, курир немачкога цара, виде близу Пирота 29 окованих сужања (људи), девет жена и шесторо деце, и неколико великих кола покривених, у којима је било повише младих жена и девојака, што их је

[1]) Rad jugosl. akadem., књ. LXXI., стр. 22.

[2]) Гласник срп. уч. друштва, XXXVI., стр. 189. То потврђује и путник Пифагета говорећи о харачу, што су га хришћани плаћали Турцима, јер вели: „et alle volte non potendo ritrovare tanto di rendita sono necessitati vendere i proprij figliuoli per satisfar quelli (Турке)“ Starine, књ. VXII., стр. 125.

[3]) Ч. Мијатовића Ђурађ Бранковић, књ. I., стр. 230.

[4]) Rad jugosl. akadem., књ. LVI., 159.

неки Мухамед-бег водио у Цариград као дарове[1] Вранчић, пак, идући од Смедерева к Јагодини наиша је на караван, где су на коњима и мазгама били ко шеви и у њима чељад с лицем у пола покривеним платне ном материјом. Вранчићу је то било необично те распита и сазнаде да је то робље, а покривена су млађа и от менија чељад, као и она, којима је близу завичај Дознаде још и то, да тамо долазе многи трговци па чак и из Азије те купују робље по малу цену и одводе на далеке тргове, продајући га тамо по скупе новце.[2])

У историји српског народа вера је врло значајна чињеница и без историје цркве не можемо разумети историју доба, о коме се говори овде. Народ српски у старој деспотовини Србији и још неким крајевима био је искрено одан православљу, а кад је потпао под Турке, дошао је у сукоб не само с господарима својим него и са њиховом вером, која је искључивала сваку другу у простору, где су господовали њени синови и присталице. Турци су знали да ће им ширење Мухамедове вере на западу више користити и помоћи при ширењу светске власти од свега осталога, за то, да би успели, ваљало им је искоренити хришћанску веру и на томе радити што брже. Ну грешише, што се надаше, да ће је искоренити ако поруше хришћанске богомоље и униште свећенство и да ће с нестатком богомоља нестати и хришћанске вере. Поменути Ђеновљанин Мернавин вели, да су се Турци бојали хришћанских свећеника, па кад их несу могли уклонити с овога света, како било лишавали су их моћи и утицаја код народа [3]) Поступали су, пак, како с простим свећеником и калуђером, тако и са вишим а намера им је била двојака: да нагнају свећенике те да се одреку поучавања народа и да извуку новаца на име откупа.[4])

---

[1]) Rad jugosl. akadem., књ. LXXXIV., стр. 91.

[2]) Rad jugosl. akadem., књ. LXX., стр. 22.

[3]) Гласник срп. уч. друштва, књ XXXVI., стр. 194.

[4]) Starine XXV., стр. 167. у исправама што се односе на Црну Гору и Стару Србију, које је прикупио Е. Ферменцин. Тамо наведени пример односи се на владику Марларија с Цетиња, који о својим страдањима 1640 г. упути писмо папи и пожали му се. О таком поступању Турака с хришћанским свећеницима тврди и Мерпавин (в. Гласник XXXVI., стр. 194.)

Турци хришћанима већином не допуштаху вршење службе божје у великим храмовима, него у оинским и јадним црквицама, у којима све беше просто[1]). Па и те црквице пропадале су из дана у дан, јер Турци како вели Курипешић, но допуштаху хришћанима да оправљају опале цркве и нове да зидају, мислећи да ће тако моћи нагнати хришћане да се потурче[2]) Они се не уздржаваху и да не нападају и не пале хришћанске богомоље.[3]) По кад кад су се смиловали и допуштали су хришћанима да их оправе, али се право добијало по врло скупе новце, а калуђери, који се од доласка Турака не могаху бавити у градовима и њима блиским манастирима, уклањаху се у усамљена места и у шуме, и тамо на угодним местима, обично поред каког извора, подизаху црквице и мале манастире, којима су други калуђери касније додавали ћелије, ширили их и дозиђивали још по што год. У томе их је помагао народ, само да би се могао мирно помолити Богу у светоме храму. У тим храмовима и њиховим двориштима, народ заклоњен од погледа непријатеља своје вере, лакше се могао скупљати, нарочито о већим празницима и о црквеној слави, те је поред службе божје могао слободно и без страха слушати народне гусларе и мудру реч својих учитеља, свећеника и калуђера.[4])

Хришћански свећеници и кад су вршили службу божју, морали су је вршити тајно, полагано и ниским гласом. «Држати проповеди и објављивати јеванђеље, са свим је забрањено, вели Мернавин.... Ако ти ко нај једовитијом речју учини неправду, теби или Христу, није ти друкчије, већ ти ваља ћутати и сносити. Ако

---

[1]) Гласник срп. уч. друштва, књ. XXXVI., стр. 193 и 194.

[2]) Rad jugosl. akadem. књ. LVI., стр. 163. Пифагета, пак, вели: „A molte ville mancano il prete, e non vi si trova chiesa, perche cadauna che ruini una volta (che difficil cosa non é che vadino per terra essendo di paglio et di terra composte, poiche di legno trovandosene) gli é poi da Turchi prohibito il reedificarla di nuovo.“ Starine jugosl. akad. књ. XXII. ст. 121.

[3]) Барски архијепископ Марин Бици у своме извештају о путу по Арбанији и Ст. Србији од год. 1610 вели, да је у Призрену било католичке цркве „sotto titolo della Madona dell' Assuntione, la qual tre volte in puoco tempo é stata abrugiata dai Turchi, e due volte sachegiata.“ Starine, књ. XX. стр. 120.

[4]) в. Митрополита Саве Косановића чланак „Српске старине у Босни“ у Гласнику срп. ученог друштва, књ. XXIX, где говори о манастиру Блишков у Бјелом Пољу и Добриловици у Шарапцима да су подигнути у XVI в.

ли изустиш ма и једну непријатну реч противу њихове вере, хоће те на силу потурчити, а отвориш ли и после уста противу Мухамеда, спалиће те жива.[1])» Јадно и жалосно стање беше хришћанских свећеника и калуђера под Турцима! Поменути Ђеновљанин вели да служитељи црквени, свећеници, не имађаху никаких доходака од цркава, него сами радише све тешке послове на одлазише и у шуму, где секоше дрва и односише их на тргове, тамо продаваху те се тако исхрањиваху.[2]) Они беху полуписмени људи са врло скученим знањем: знађаху нешто најпотребнијих молитава при најобичнијим обредима, умели су нешто читати и писати, а доста их беше што ни то не знађаху, али ипак учаху народ, који не знађаше више од «оче наш-а», да верује у Бога и Христа и да поштује веру своју [3]) И баш ти свећеници и калуђери, ондашњи учитељи народни, одржаваху српски народ у вери хришћанској и говораху му да се ни по што не турчи, као што му се истурчила властела у Босни, само да би задржала господство и богаство, а касније је постала највећи непријатељ своме народу, гонећи га силом или обмањујући га, да се турчи Идући, пак, у «писанију» да од народа купе милостињу за своје цркве и манастире, знађаху ти народни учитељи доспети и у најудаљенији кутић и опомињати браћу, да се држе вере прадедовске па да не клону у искушењу, него да остану постојани.

Мислећи, да ће хришћанска вера пропасти, ако се униште цркве и манастири, Турци су их преобртали у своје џамије или су их рушили и камен употребљавали за зидање својих домова и јавних грађевина.[4]) У Београду Срби у XVI. веку имали су једну велику и две мале цркве, али их Мехмед-паша сруши па од њих и од камена неке јеврејске синагоге подиже караван-серај, безистан и још неке грађевине.[5]) Путник Пифа-

---

[1]) Гласник срп. уч. друштва, књ. XXXVI. стр. 194 и 195.

[2]) Jbid., стр. 195.

[3]) Jbid., стр. 211.

[4]) У извештају архијепископа Марина Бици у Starinà књ. XX, страна 122, а-в. и на страни 120.

[5]) Rad jugosl. akad. књ., C, стр. 134; Гласник срп. уч. друштва, књ. XXXVI стр. 210 и 211; Споменик срп. краљев. академ. X. стр. 36, (у путовању Брауновом).

гета додаје томе још и то, да су му неке сиромашне жене у Београду плачући приповедале и о другим турским зулумима. Герлах виде у Београду једну малу српску цркву, јако опалу, за коју Срби мољаху Турке да им се допусти те да је оправе и прошире, али Турци нити им допустише да је оправљају нити нову да подигну[1]) У Турака обичај беше да ништа не штеде што је хришћанско, а још по најмање цркве и светиње Ритер Харф, путник а пореклом Немац, који путоваше по Турској 1496—1498. год., причао је да Турци од хришћанских цркава праве менажерије, у којима држе слонове лавове, газеле, пацове, јежеве, и друге животиње у ланце повезане.[2])

Услед честих напада турских на српске цркве и манастире, Срби и старешине манастирске често су подизали тужбе старешинама турским па и султану. По сачуваним ферманима манастира Дечана лепо се може видети, како су Турци поступали с црквама и манастирима и њиховим службеницима. Султановим ферманом од 1537. год наређује се пећском кадији да се извиди парница између спахије и калуђера, јер спахија тражи нека давања од калуђера, па „ако није уписано у тевтер име овога монаха онда забранити спахији да чини калуђеру насиља и зулуме, а ако је записано против постојећег закона, онда ваља избрисати из тевтера име калуђера принадлежећег манастира, над којим нема никакве власти“.[3]) У Дечане су долазили турски полициски чиновници и претили су калуђерима, да ће их водити кадији пред суд, што је, тобоже, нађен убијен човек близу манастира и тражећи за то новаца, чинили су зулуме Ферманом од 1583. год. упућеним пећском кадији би забрањено тако поступање с манастиром и калуђерима.[4]) У ферману, пак, од 1553. год. вели се, да „полициски званичници (ехли-урф) долазе сваки час у манастир и терају своје ћефове, спавају по неколико дана и осим јатака (по-

---

[1]) Rad jugosl. akadem. књ. С., стр. 134; Гласник срп. уч. друштва књ. XXXVI, страна 211.

[2]) Вила, лист за књижевност и поуку за год. 1866, у чланку Ч. Мијатовића „Гутемберг и Ускоци“.

[3]) Јастребова Ив. Подаци за историју српске цркве, стр. 43 и 44.

[4]) Jbid., страна 46.

стеље заповедају да им се доноси вино, овнови, јагњци, кокошке, хлеб, јечам и друга јестива, не питајући има ли манастир или нема да им дâ, због чега калуђери трпе велике зулуме и насиља.» Тим ферманом би наређено да се извиди ствар и забрани полициским званичницима, да манастиру чине штете без узрока[1])

Турци су по где којем манастиру давали по нешто повластица, па и султани турски допуштаху калуђерима манастира Раванице да живе по обредима своје вере. Али ти султани, главни заступници Мухамедови на земљи, не могаху им дати слободу у свему па им не допуштаху ни да звоне у звона те су се морали служити клепалом. Ако и беше где год на цркви звона, морало се звонити врло тихо, да њихов звук не пара ухо правоверноме мухамедовцу[2]). Звук звона са хришћанских цркава никада неје био пријатан Турцима и споменути путник Харф прича, да су Турци скидали звона са хришћанских цркава, разбијали их и проливали у топове па додаје, да је у Цариграду видео неку велику зграду пуну комађа од разбијених звона и кад год пође која турска војска на непријатеља, наређује се војницима да сваки у повратку донесе по који комад од звона па се све то баца на гомилу.[3])

Лепо вели Ч. Мијатовић о овоме добу «Пођосмо да тражимо Крушевац, нађосмо Алаџа—Хисар Где народ прича да су двориштa Милошева, тамо нови господари кажу да је Шехеркеј. Гроцка је постала Хисарџик, а Жарновaн Хавала; Мустафа-паша, Хасан-паша, Синан-паша, Хаци-бег везују своја имена за српске паланке. Усред моравске долине диже се нови хан с новим именом Деве-Багрдан. Још добри отац Јеротије — Хаци Јеротије Рачанин — казао нам је да то име значи «Камиља река » Камила — слика и при-

---

[1]) Jbid., страна 46. У прилог свему горе реченоме о понашању турских званичника и старешина према црквама и манастирима говори и ферман султана Мехмеда III. од 1857 год. издан Хиландарцима и манастиру Хиландару, којим се допушта калуђерима да слободно могу прикупљати приходе и милостињу од хришћана по Европској Турској. Тон писања тога фермана врло је одсечан и карактеран за упознавање ондашњих прилика (в. Споменик српске краљевске академије XVII, страна 137. и 138.).

[2]) Rad jugosl. akadem., књ. C, стр. 132.

[3]) Вила, лист за књижевност и науку, за 1866 годину, на страни 158 и прим. на страни 211.

лика арапских пустиња — у питомој долини моравској! То је јероглиф на надгробној плочи наше прошлости, који сам по себи читају једну жалосну историју казује. Такав је јероглиф и оно зелено тулбе Муратово на сред зеленог поља Косова, и она кандила у тулби што их арапски дервиши пале.... Од Косова па до Београда и даље од Београда вију се црвене заставе с белим полумесецом.»

«У Србији XVI. века звучна хармонија са кула црквених давно је замукнула. Звона су Турци претопили у топове или су их калуђери закопали дубоко под земљу. Са најлепших црквених зграда, које су подигли српски владаоци, звучи меланхолично запевање мујезина. Место ресавских писара, који златом и пурпуром осветљују преписе старих хришћанских писаца, видимо пред хановима и мошејама дервише, који продају амајлије што бране од злог ока, оштре сабље и самртног зрна, који уз бесомучне скокове гутају шљунак и гвоздене клинце, боду се ножевима и ударају буздованима. Место веселих српских сватова видимо по друмовима српским српско робље ланцима повезано, које трговац анадолски или мисирски тера од трга до трга, од Дунава до Еуфрата, тражећи да продајом људскога меса и људских душа стече блага».[1])

Доиста, путници, који у то доба путоваху преко српских земаља, у место великих места и лепих села виђаху јадне кућице, у место владалачких задужбина рушевине.[2]) Десно и лево од пута били су на видику градови и градићи, што једно време беху намењени одбрани земаљској, а тада су им изнад обрушених бедема штрчале у вис куле, које је време рушило све више из дана у дан.

Кад је српски народ изгубио државу своју и потпао под власт турску, јако је клонуо духом и очекивао је непријатеља да с њим поступа како му буде воља. Властела је могла прикупити око себе незадовољнике противу турске управе и да у извесном тренутку, као народне вође, поведу народ против непријатеља, али Турци знађаху за моћ и значај властеле у таким

---

[1]) Чупићева годишњица, књ. I, страна 52 и 53.

[2]) Rad jugosl. akadem. књ. LVI, страна 171.

приликама и имађаху обичај, чим освоје који крај, да униште властелу и друге имућније и образованије људе. Мернавин вели: «Кад Турци освоје какву земљу, сва покретна и непокретна добра народна прогласе за султанову својину, властелу истребе из корена, а особито краљевску крв».[1]) За то српска властела, не могући бити сигурна са животом својим, тражаху спаса у суседним државама и пребегавајући тамо, одвођаху за собом масу народа српског. На левој обали Саве и Дунава, према данашњој краљевини Србији, а у почетку XVI. в., прикупио се приличан број српске властеле, док су у крајевима под Турцима властеоске куће биле ископане које на Косову које у оној очајној борби Срба с Турцима, којом је испуњена цела прва половина XV. века, тако да се већ у XVI веку у тим крајевима властела готово никако и не помињу.

Шта ли је, пак, српски народ мислио и на шта ли је помишљао у таким приликама? Још из самога почетка XVI. и краја XV. в., имамо спомена о томе. Млетачки посланик Ђустинијани, шаљући извештај својој влади 31. маја 1500. год., износи свој разговор с послаником угарским, који је био изаслан на Порту па вели: «Осим свега угарски ми посланик причаше, како су му — док се још у турском стану бавио — долазили многи хришћани, то јест Срби, Рашани и други поданици Турчинови, па му говорише: «Шта стојите и шта чините, те не долазите одмах сад противу овога цара да ослободите народ хришћански од невоље и робовања?! Ми волемо далеко више да помремо него да у оваквом ропству живимо! јер не само што нам све, што хране и имања имамо, узимају, него хоће и десетак од наших синова; отимљу нам кћери наше да се с њима пред нама наслађују, и ако се противе, терају их бојем да њиховој жељи служе, и најпосле отимљу нам и жене наше на очи наше. С тога, тако вам љубави божје! дођите ви Угри сувим а Млечићи морем, да нас ослободите од толиких невоља. И за вас је боље да пре изгинете него да овако бедног стања допаднете»! И многи од ових људи,

---

[1]) Гласник срп. уч. друштва, књ. XXXVI, страна 180 и 181. То потврђује и Пифагета у своме путопису штампаноме у Starinama, књ. XXII, страна 124.

Срба, који служе султану као војници, кад нас нико не могаше чути, говораху ми: «Шта стојите и шта чекате? А што не ударите на овога цара? Та ми би сви, чим би се само две војске поставиле једна према другој, окренули би да се боримо за вас».[1])

Нешто касније, кад су Турци у Угарској заузимали једно место за другим и допрли већ до Беча, Срби се више не могагу надати да ће им хришћани моћи помоћи. Помишљали су на ослобођење, али су ту мисао одмах напуштали, кад су видели где посланици западних владалаца иду у Цариград султану да га моле за мир. «Чим се нађоше с нама, вели Курипешић о Србима у Босни, одмах почеше говорити: «Ох како ишчекивасмо да нас Христовом помоћу ослободите, хтедосмо се радо на вашу земљу ради овога тиранства преселити, али ево наше је утехе нестало, јер видимо, где се и ви морате поклонити турском цару и к њему идете да мир затражите».[2]) Шепер помиње у своме путопису, да је прешавши Мораву код Кутине (близу Ниша) сусрео неке људе, који су једнако исказивали жељу, да се ослободе и говорили су да би сваки од њих убио по десет Турака, само кад би знали да ће им остали хришћани притећи у помоћ.[3])

Према томе народу српском не остајаше друго до да скрије своје боле, да ћути, трпи и чека боље дане. «Бог нека ове сиромахе избави од тешког вавилонског сужањства и вечитог ропства, вели Курипешић. Бог милостиви нека их својом милошћу скоро ослободи, а већ их се Турци боје, јер их потајно многе убијају Они исти Срби, које као хришћане затекосмо, многе нам љубави указаше, па кад по који старац дође, то он говораше млађима: «Видите, тако су била господа и у овој земљи за отаца наших! Боже, ми смо се свагда уздали, да ћете нас ослободити, али ето идете сада и ви, да се турском цару поклопите».[4])

Тако расположење владаше код Срба у Босни,

---

[1]) Чупићева Годишњица, књ. I, страна 67.

[2]) Rad jugosl. akad., књ. LVI, страна 163.

[3]) Rad jugosl. akad., књ. XLII, страна 52.

[4]) Rad, књ. LVI, страна 176.

али не беше ништа боље и у Србији, где се моравском долином, главним билом на балканском полуострву с југа на север и обратно, кретаху силне турске војске, и када се на њу могаше потпуно применити изрека „Тешко земљи, куда војска прође.“

II.

У првом делу изложисмо стање српског народа у XVI. в., када су Турци били на врхунцу своје моћи и тежили да продру што даље на север, а у даљем излагању потрудићемо се да изложимо догађаје и прилике, које су претходиле значајним догађајима у народу српском у последњој деценији XVI. в

У XVI. в турске војске напредујући на северу продираху и упадаху у Влашку, Угарску и Хрватску, опустошавајући читаве крајеве, освајајући противничке градове и подижући на угледним местима нове ради обезбеђења својих међа и освајања туђих крајева. Тај напредак турски страшио је суседне хришћанске владаоце, који прибегаваху свима срествима само да одоле непријатељу, па кад то не могаху постићи пристајаху да плаћају велике своте поваца у име данка, али и тим не постизаваху намеру своју, јер су Турци тражили и најмању ситницу, узимали је за повод великоме рату, који је трајао по неколико година и гутао хиљадама жртава и милионима динара. После таког рата Турци су обично одмицали у напред, заузимали су нове крајеве и повећавали данак побеђеноме, који га је морао плаћати само да би провео који дан у миру и опоравио со од великих напора и губитака.

Да се спречи напредовање турско, покушавали су хришћански владаоци на западу неколико пута да склопе хришћански савез противу Турака, али никада не беше успеха. Па и кад се успело склопити савез, овај неје дуго трајао. Савезници су што више ступали и у акцију противу Турака, отпочињао је рат али се неје постизавала жеља, јер савезници не размишљаху на који начин да доскоче непријатељу и да га сатру, него се још пре рата договараху, шта ће коме припасти, кад буду заузели царевину турску, а

кад ступаху у рат, међу њима нити беше слоге нити искрености у заједнички предузетоме послу; сваки је гледао да ради на своју руку и да се сам користи подесним приликама Потцењујући свога противника савез хришћанских владалаца не размишљаше зрело о јачини својој и противниковој, као и о томе да ли у опће има могућности, да ће се имати успеха у започетоме послу. У XVI веку доста се писало на западу о Турцима, њиховој војничкој организацији и моћи, као и о начину, како ваља с њима ратовати; излагана су начела њиховог ратовања; препоручивани су начини, како им се може доскочити, и ми се данас морамо чудити великој малоумности хришћанског савеза, која се указује у сваком његовом поступку. Морамо се чудити, што се хришћански савез противу Турака неје могао користити ни онда, кад је савезничко оружје односило победу над турским, и кад, у место да охрабрени победом продуже ратовање с непријатељем, престајаху задовољени каком ситницом а савез се тада растураше обично због свађе, која потицаше из тежње за врховним заповедништвом код савезничких војсковођа или што се увидела неискреност у по где којега од чланова савеза који се хтео користити на рачун осталих.

У раду око склапања хришћанског савеза противу Турака у XVI веку нарочито се одликоваху папе, али слично осталим владаоцима и они рачунаху да којим освојеним делом турске царевине увећају своју папску државу. 1538. год. би склопљен савез између папе, немачкога цара и Млечића за напад и одбрану од Турака, и према закљученоме уговору сваки од чланова савеза имао је добити по један део турске царевине, па и папа према томе, коликог би учешћа имао[1]).

При томе папе помишљаху, да им најпре треба придобити Турцима потчињене хришћане, рачунајући као извесно да ће хришћански владаоци у суседству турскога царства радо пристати да им (папама) припомогну извршити замисао, јер и за оне пробитачније беше да не ратују сами с Турцима. На западу добро

[1]) Drau, Histoire de Venise, vol. XIV., p. 83 и 84.; Laugier, Storia dela republica di Venezia vol. IX, p. 146.

се знало о рђавом расположењу потчињених хришћана према Турцима и о готовости на устанак у случају помоћи са стране, с тога папе, еда би се о свему што боље обавестиле, изашиљаху своје изасланике у Босну, Херцеговину, Арбанију и Србију, којима задатак беше да потпуно проучо народ у тим покрајинама и да сазнају за све прилике, да ли ће бити од штете или од користи по покретаче. Да, пак, Турцима не би пао у очи рад ових изасланика, одређивана су за тај посао духовна лица вишега и нижега реда, нарочито они први, који су поверени задатак вршили под видом каноничких посета католичких цркава. Путујући по српским земљама изасланици папски, које од својих повереника које од самога народа, могли су сазнати жеље и тежње њихове, што у самој ствари не беше лак посао,[1]) јер су имали тешкоћа и непријатности и од стране Турака и њихових власти и од православног свећенства, које је подозриво гледало на рад латинских (католичких) духовника, по што су се ови трудили да прошире обим простирања католичке цркве на балканском полуострву.

С том мишљу о оснивању хришћанскога савеза, противу Турака нарочито се занимао папа Гргур XIII., који увиђаше, да ће ојачати моћ и узвисити углед свој, ако му испадне за руком да изврши жељу сво-

---

[1]) И ако је било тешкоћа, ипак су овај посао најлакше могли вршити ови католички визитатори и с тога, што су долазили лакше у додир с народом него ма који други, а нарочито лакше него посланици, што путоваху у Цариград преко српских земаља и овлаш дознаваху по где што о народу, његовом животу, тежњама и жељама. С колико су, пак, опрезе радили то политички посланици, може се судити из следећих речи Антуна Вранчића: „Кад се стало наоколо разгледати и за поједина места пропитивати, умах се на себе привлачи сумња уходе. Тако је неприлично испитивати код народа положај места, а каквога, који би био вешт, да о свему упути или поучи, врло је мучно наћи. Ако би световао, да ваља дознати од Турака или трговаца, и онда ће се мала или никаква корист постићи, јер и да их, који што знају али ради поменуте сумње кажу, да не знадунити се у осталом за такве ствари брину мислећи да је за њих доста ако знају да затајењем уживају. Плашљиви трговци бојећи се за своје злато, задовољни су што сами знају а плаше се другоме казивати. Остаје лакле сммо народ, кога можеш питати, него тај одговара тако замршено, тамно, а апсурдно, да једва на десет питања зна о једној ствари казати, и то не доста разговетно.... Мислиће ко да посланици боље пролазе, ако им се придају на међи стражари и пратиоци или спроводници, да их чувају од штете и погибељи; али посланици дан и ноћ тако су од њих опседнути, да прече свако право опседнутима, да прече свако опћење, па и дописивање, нити им се допушта примати и слати својим краљевима писма; и ако им пође за руком нешто добро и изврсно извести, морају то само потајно дојављивати" (Rad jugosl. akadem., књ. LXXI., стр. 13.)

Јих претходника. Папа Гргур XIII. учини, те се по хришћанским крајевима на северу турске царевине раштркаше мисионери, који не само да испитиваху подесност прилика, него их и ствараху повољнима онде, где је било колебања, не жалећи труда и подносећи свакојаке незгоде и непријатности. Један од тих мисионера, Александар Комуловић из Сплета у Далмацији, који вршаше поверени му посао под маском каконичког визитатора католичких цркава, вели у једноме од својих писама, да је на томе послу пробавио три године, те је упознао хришћане грчке и латинске вере, који живе у неким пределима и крајевима турске државе, па је сазнавао мишљење народно, мотрио крајеве и кланце, којима би пролазила хришћанска војска, и размишљао о лакоћи и начину, како да се Турци изгнају из Европе.[1])

Изгледало му је да се то може постићи, ако се сви Турцима потчињени хришћани дигну противу својих господара на оружје, а у исто време да приступи послу хришћански савез, у који би ступили не само католички владаоци, него и владалац православног руског народа, без чијег се учешћа не би могао остварити замишљени план.[2])

---

[1]) У тој релацији јасно је наговештена мисао папина и Комуловићу поверена мисија самим почетком, где се вели: «Alessandro Comuleo, quando fu mandato da Papa fel. memoria Gregorio XIII. visitatore Apostolico alli popoli Christiani latini nel paese del Turco, con occasione di tal visita seguistata per spatio di tre anni«... Starine jugosl. akadem., књ. XIV., стр. 86, релација Комуловићева о његовом бављењу у Турској.

[2]) Starine jugosl. akadem., књ. XIV., стр. 86 и 87.

Комуловић у тој својој релацији поднесеној по повратку из турских крајева, наводи број хришћана способних за рат, који би могли припомоћи успеху хришћанске ствари и остављајући на страну становништво у Грчкој, вели да има хришћана способних за рат

у Арбанији латинске вере	40.000
« Епиру и Маћедонији (сви грчке вере)	100.000
» Војводству св. Саве или Херцеговини, у делу Славоније и Хрватске изнад Далмације . . .	100.000
» Србији	100.000
» Босни, пределу Пожеге и Темишвара и на обалама Дунава до Београда	200.000
Од Београда па до мора поред Дунава	200.000
» Тракији	200.000
» околини Цариграда	1.000.000
Свега	1.940.000

спомињући Бугарску и Бугаре у њој вели ma li Bulgari non sono huemimi valorosi per combattere», а папа Климент VIII неколико година касније (1593 год.) у једноме упуству, изданоме Комуловићу при поласку у и-

Ну кад умре папа Гргур XIII. (1585. г.) застаде се с радом на извршењу те замисли, јер последници његови не имађаху кад ни да се баве тим питањем због кратковременог свог бављења на папској столици. Сикст V. истина беше пет година на папској столици (1585.—1590.) али му унутрашње реформе у држави одвукоше пажњу на се те не доспе да се посвети и овоме послу. а његови последници Урбан VII., Гргур XIV. и Иноћентије IX. (сва тројица господоваху на папској столици 1590.—1591. год. не имађаху ни толико, те се тога посла латио тек папа Климент VIII. (1592.—1605. год.) Можда се и нови папа не би подухватио да продужи рад Гргура XIII., да не беше прилика, које су га нагнале те је тако морао радити.

Ваљане и чувене војсковође турске, као што су били: Ахмед, Синан, Ферхад и други, уздигоше високо углед турској моћи, која претрпе пораз код Лепанта 1571. год., али се у брзо опорави благодарећи тежњи чланова хришћанског савеза за поцепаношћу, те за то време успеше да знатно размакну међе турској царевини у Азији, а кад се тамо постигла жеља, обратила со пажња Европи. Већ према Угарској и Хрватској ратовање готово никако не престајаше, јер тамо беше вечита крајина. Босански паша Хасан, ренегат млетачки, често упадаше с војском у Хрватску, где чињаше велике штете и у брзо заузе Храстовицу и Иванић, а подиже и учврсти Петрињу, која је доминирала својом околином. Да би пак, још боље успео у своме раду, подиже мост на реци Купи, како би је војска могла лакше прелазити и упадати у околину. После два месеца у два маха Хасан-паша нападао је на Туропоље при чему га помагаху бегови турски из суседних места. и оба пута одвео је доста народа у робље, пленио је стоку а за собом по селима оставио згаришта од домова [1]) Успех му беше у толико

сточну Европу. да рали на склапању хришћанског савеза противу Турака, вели Li Rasciani (Срби) che non sono popoli vicini a questi, ma sulle rive del Danubio, di piu numero et piu feroci degli altri (разуме хришћане на обема обалама Дунава и поред Црног Мора), eti Bolgari finitimi a questi, ma piu verso la Tracia; et meno stimati per valore.." (Starine jugosl. akadem., књ. XVI., стр. 229).

[1]) Spomenici hrvatske krajine, књ. I., стр. 165.—166.

лакше постићи, што противник нити имађаше довољно војника нити хране и војничких потреба, а народ у том крају био је већ клонуо духом. «Опасност прети хришћанству!» ширио се глас по Европи а највише по Угарској и Хрватској' с тога цар Рудолф, у побожности, беше наредио да по Немачкој и Угарској звона звоне по црквама три пута дневно, у јутру, на подне и у вече, и да тако опомињу хришћане на опасност, која им преги од Турака[1].)

Ну Хасан-паша не задовољи се тим малим успесима и нападима, што беху предигра ратовању од 1593 год. Он се спремао да зада јак удар Хрватској, те бегунци из турског ропства и уходе јављаху о великим припремама у Босни, што их чине Турци с намером да упадну у Хрватску. И заиста у месецу јуну Хасан-паша поведе 25—30.000 војника и доведе их на десну обалу Купе. Ноћу 19. јуна преведе већи део војника на другу страну Купе па опседе Сисак и стане га тући топовима, што је трајало до 22. јуна, када се деси крвава битка, у којој пропаде 18 000 Турака, које у самом окршају које у реци, где нађе смрт и Хасан-паша са доста својих ага и бегова. У Хрватској и Угарској настаде радост. Народ се радовао турском поразу под Сиском а становништво у Хрватској слободније дану душом. Папа Климент VIII, чувши о томе слављаше Бога, што је помогао хришћанима да победе противнике крста.[2])

Али Турци се у брзо опоравише и поново стадоше надирати на север. Ратовање се водило с променљивом срећом по обе стране. Папа Климент VIII. од свега срца жељаше успеха хришћанском оружју и трођаше се да припомогне опћој хришћанској ствари, што више могаше, за то смисли да оствари идеју папе Гргура XIII. о оснивању хришћанског савеза противу Турака. При томе му иђаху на руку саме прилике. Код хришћана под Турцима владало је незадовољство а цар Рудолф био је рад наставити рат с Турцима, те да би имао успеха, покушаваше да придобије Козаке

---

[1]) Starine jugosl. akadem, књ. XIV, стр. 84.

[2]) Aug. Theiner, Veterа monumenta slavorum meridionalium. Tom. I. лист. XCI., стр. 84 и 85.

и наговараше их да нападну на Турке у Влашкој.[1]) Пољаци су били незадовољни суседством турским, а и остали западни владаоци занимаху се мишљу о рату с Турцима. Према таким приликама Клименту VIII. добро дође Кумуловићев предлог у ранијеј релацији о његовом раду у Турској[2]) и чињаше му се као да му је пред очима корист од хришћанског савеза, у који би поред католичких владалаца ступио и руски цар као неопходно потребан. Папа се лати посла и покуша с Комуловићем да то оствари.

Према папином упуству Комуловић се крете у јесен 1593. год. из Рима у Млетке, али не да Млечиће увуче у савез, већ да се нађе с којим од Арбанаса, међу којима се осетио неки лак покрет, и да потражи њихове поверљиве људе, који ће му моћи објаснити своје жеље, потребе, моћ и подесност прилика.[3]) Отуда имађаше поћи у Трансилванију, преко Тријента, Инсбрука и Беча, како би што боље замео свој траг, а да тамо поради код кнезова влашких и молдавских, не би ли ступили у хришћански савез, у који је ваљало увући још и хетмана козачког и краља пољског. Тек кад то буде извршио, ваљало му је отићи руском цару, да према свом ранијем предлогу поради код њега, да се придружи хришћанском савезу, где би могао много допринети успеху, што се очекивао.[4])

Комуловићу пут не беше утрвен, те га је морао сам крчити уз припомоћ папину. Из Беча се кренуо у Ердељ и стигао око 10. Јануара 1594. год. кнезу Жигмунду Баторију, код кога уложи доста труда, да га увуче у савез хришћански, а одатле оде у Јаш војводи Арону, који не само да пристаде ступити у тај савез, него још даде Комуловићу писма с препо-

---

[1]) Д. Зубрицки, Начало Унија. Изданије обшчества историји и древностјеј рассиских, 1846 года, на стр. 14.

[2]) Starine jugoslav. akadem., књ. XIV. стр. 86 и 87.

[3]) Према том папином упуству Комуловићу се ваљало особито чувати у Млецима, да не би Млечићи прозрели у папин план, те би могли створити сметње при раду, за то му је папа препоручио, да кад би се и повела реч о његовом доласку, не каже никоме, па ни својим најбољим пријатељима, праву истину него да окоди и завара траг.

[4]) Justruttione a Don Alessandro de Comuli. arciprete di San Gerolimo di Roma, mandato di Papa Clemente VIII. a diversi Prencipi et Potentati delle parti settentrionali. Anno 1593., 21 Novembris. У Starinama, књ. XVI. стр. 220—221.

руком закозачког хетмана, канцелера пољског и цара руског, због чега се тај крете у Камјенец (Каменац). Ту се Комуловић договараше с вођама козачким и не довршивши преговоре оде у Лавов, где доспе 17. априла и нађе се с канцеларом пољским, с којим преговараше о ступању пољскога краља у хришћански савез, Комуловић доста пута обијаше прагове узалуд, али по што се још једном поврати у Камјенец, напусти га одмах па оде у Краков, где се трођаше свом умешношћу својом, да изврши поверени посао.

Улажући толико труда у поверени му посао око придобијања владалаца у хришћански савез, Комуловић је размишљао о свима подесним и неподесним приликама, што му олакшаваху и отежаваху постигнуће успеха, па о свему томе извештаваше папу, како би чланови хришћанског савеза били што боље извештени о послу, што им га је ваљало предузети. Из тих његових писама сазнајемо и за пројекат, по коме се имало ратовати. Према његовој замисли не би се ваљало бавити заузимањем свих места и градова турских на међи, већ треба ићи са свих страна право Цариграду, који кад би пао хришћанима шака, још те исте године нестало би турске државе у Европи, по што би се неки крајеви предали сами а друге би заузела савезничка војска или потчињени хришћани, који би се одмах дигли на оружје противу Турака. Турци, пак, кад би чули да се хришћани смело крећу Цариграду са свих страна пре би се решили да измакну у Азију него ли да чекају и да хришћанима дају отпора [1])

Ну при отпочетој офанзиви, као и при склапању самога савеза, како Комуловић мишљаше, ваљало је радити што опрезније, да не би дознали Турци о припремама, што се чине противу њих. Бојазан од тога била је у толико већа, што се могло мислити да за Турке не ће бити тешко да се о свему томе подробно известе, па кад буду дознали, извесно је било, да би радили по што по то да покваре савез, коме подлога никако не могаше бити ваљаном. На штету хришћан-

---

[1]) У Комуловићевом писму од 11. новембра 1594. год., штампа. у Starina књ. XIV., стр. 118.

ског савеза прво би отпочели с царем Рудолфом, с киме би покушали уговорити мир, а по том би новцем придобили за се саветнике оних хришћанских владалаца, што би ступили у савез. Једини лек противу тога, по Комуловићевом мишљењу, био би ако папа што пре склопи савез и савезници се одмах крену противу Турака, услед чега би овима ишчезла нада да с хришћанским владаоцима могу склопити мир, а и за савезнике би настала немогућност да га закључе. Исто тако, услед брзог савезничког рада, отпала би сумња од неких владалаца, о којима би се могло мислити да би желели средити с Турцима мир без знања осталих савезника.[1]) Брза, пак, акција потребна беше још и с тога, што су Угри били у врло незгодним приликама, те се сумњало да се не помире с Турцима или им се, шта више, и не покоре.[2])

Ну да се хришћански владаоци увуку у савез, била је велика тешкоћа. Многи од њих беху у рђавим међусобним непријатељским односима, с тога је требало у првом реду отклонити ту незгоду. Комуловић мишљаше да се и то може постићи тако, ако папа прими на се да посредује за савез између руског и немачког цара и шпанскога краља, којима би се придружили Персијанци с Ђурђијанцима. Краљ пољски, пак, нека склапа савез с млетачком републиком, италијанским кнезовима и краљем француским. Према томе види се да је савез хришћанских владалаца у суштини својој могао бити само крпарење, које, и у најбољем случају, не би било дуга века. Разлог, пак, онаким комбинацијама беше у томе, што би руски цар много пре ступио у савез с Италијом и немачким императором него ли с пољским краљем, суседом својим. Тако исто млетачка република радије би стапила у савез с пољским краљем него ли с немачким императором; пре, с италијанским кнезовима и француским краљем него ли са владаоцима Шпаније. Пољаци, пак, радије би приступили италијанским кнезовима него ли немачком императору.[3]) Сама комбинација хришћанског савеза,

---

[1]) Ibid., стр. 119 и 120.

[2]) У Комуловићевом писму од 17. нов. 1594 г. штампа у Starina, кн. XIV., стр. 120.

[3]) Jbd., стр. 122.

што се имала привести у дело, обликом својим показала је, да јој се може обратити мало пажње. Мислило се да ако би савезу сметало, што су поједини суседи у међусобној завади, може користити комбинација савеза удаљенијих владалаца: па би онда све укупно везали заједнички интереси и једна иста намера: изгнанство некрштеног противника из Европе. Ну ради узајамног обезбеђења, како би се избегле неприлике и непријатности, ваљало је створити и уговор, да се мир с Турцима не може сређивати без пристанка свих чланова хришћанског савеза; јер и чак над би због неслоге, која би настала међу савезницима, удесио тај мир један део савезника, остали би били још доста моћни да се одупру Турцима и да продуже започети посао.[1])

И сам покретач овога савеза, папа, сумњаше у дуг живот овако склопљеног савеза хришћанског противу Турака; с тога се бар надаше да ће његовим остварењем бити користи у толико, што би настао мир међу појединим државама хришћанским, из чега би се породили и добри међусобни односи. Тиме, ако се не би припомогло изгнању Турака из Европе и остварила права замисао, оно би добила католичка црква, јер би ојачала свој углед и у савез би се привукао и руски цар, јеретички владалац, у чијој би се држави лакше ширило католичко учење а тиме ојачала папска моћ.[2]) Према томе папа се показао онаким каки му беху сви претходници, који су се овакоме приликом хтели само користити ради себе и увећања моћи своје.

Комуловић се подуже задржао у Кракову, занимајући се мислима о савезу хришћанских владалаца и стварајући пројекте за остварење. Ну да изведе свој задатак, ваљало му је да иде у Москву и да придобије руског цара, при чему је већ имао у неколико отворен пут, по што је папа још 22. јануара 1594. год. упутио писмо руском цару у Теодору I. Ивановићу, у коме га готово мољаше да помогне цару Рудолфу у борби с Турцима, противницима вере Христове, а то

---

[1]) Jbid. стр. 123.

[2]) На истом месту.

ће лако учинити, ако с војском нападне на турске крајеве, што се граничe с његовом државом [1]) Папа не сумњаше да ће цар Теодор I. учинити, по што би тиме чинио на руку хришћанској цркви, а надаше се, да ће му се остварити жеља у толико пре, што је католичка унија била примљена у оном делу Русије, којим владаше пољски краљ, па је свакога дана обећавала сјајније ресултате.[2]) Да би пак Комуловић лакше успео у својој мисији код Теодора I. Ивановића и пољски краљ Жигмунд даде му писмо с преперуком упућеном на цара,[3]) те овај свршивши посао у Пољској крете се крајњој мети својој.

III.

Неочекивани пораз турске војске код Сиска (22. јуна 1593. год.) нагнао је султана, да Аустрији огласи рат, јер беше наступила бојазан да победилац не крене што већу силу и у брзо захвати Босну, у којој је завладао страх по сисачком поразу.

Као што је већ напоменуто, папа се хтео користити том приликом па поред изашиљања изасланика свога у источну Европу обрати нарочиту пажњу на приморске крајеве турске у Арбанији и Далмацији, и у договору с напуљским двором изасла поверљиве људе да припреме опћи устанак свих хришћана под Турцима, и како сазнајемо из историских извора тога доба, Кимериоти су се већ били припремили на тај корак, чему су Млечићи стављали препреке, по што им папин покушај не иђаше у рачун.[4]) Да би посао био што успешнији, папски повереници, већином католички епископи у приморским градовима, преко свећенства свога пустише идеју у народ с нарочитим упуством, а да би рад био једноставнији, у Дубровнику се склопи одбор, коме задатак беше остварење папине замисли о устанку

---

[1]) Theiner Aug., Vetera monumenta slavorum meridionalium, II., стр. 86.—87 лист. XCIII.

[2]) Зубрицког „Начело Уније", стр. 22.—36.; Љетопис самовидца о војнах Богдана Хмелницкаго и т. д., Москва 1846. г., на стр. 3.; Rambaud Alfred, Histoire de la Russie, 2. edit., p. 112. и 113.

[3]) Starine jugosl. akadem., књ. XVI., стр. 236. и 237., пол бр. XII.

[4]) Макушев, Истор. Памјатн. Јужн. Славјан., I., стр. 268.

хришћана у Турској. Одмах се озбиљно приступило послу и било је нешто успеха у самом почетку.[1])

Народ, пак, српски под Турцима провођаше чемерне дане и живљаше јадним животом а уверен беше да му не може бити горе, јер при крају XVI. века Турци знатно увећаше харач и у новцу и у крви, по што једнако имађаху ратова на источном и западном крају својих пространих земаља. После неколика нораза своја на угарско-хрватској међи, чему су много допринели бегунци из њихових крајева, Турци обратише више пажње својим поданицима, па из бојазни да се не породи метеж, стадоше суровије поступати с њима. Мало по мало па народу и имену српском као и вери Христовој у српским крајевима под Турцима запрети опасност. У Старој Србији, у пределу око Призрена, Пећи и Дечана, Турци чињаху ужасан притисак на народ, прогоњаху и сатираху свећенике и калуђере, рушаху богомоље и силом нагоњаху Србе да примају Мухамедову веру.

Које оне прилике што их истакосмо у првом одељку, које подбадање западњачких изасланика и обећавање велике помоћи учинише, те се 1594 год. дигоше Срби на оружје против Турака у околини Пећи а прва искра искочи из пећске патријархије Како не беше племства у српском народу, јер га искоренише Турци, а вође народне постадоше калуђери и свећеници, то се ови ставише на чело народном устанку а као први вођа беше сам пећски патријарах Максим[2]) Најприроднији пут ширењу устанка беше на северозапад па долином Лима у Херцеговину, где је, као и у приморју, у неколико било припремљено земљиште радом папских и других западњачких мисионера. Могаше се још ширити на запад, јер се и у Арбанији опажало неко кретање народа противу власти а утицајем мисионера, што их изаслаше папа и шпански краљ, који се старао да отме од Млечића првенство на јадранском мору[3]) Народ

---

[1]) в. у Radu jugosl. akadem., књ. LIII., стр. 109. и 110.

[2]) Јавор, лист за забаву, поуку и књижевност, год. XXII., стр 445.

[3]) О томе покрету говоре млетачка званична извешћа, као што сведочи и извештај которског ректора Алвиза Барбара од 12 окт. 1595. год. (в. у Макушева, I., на стр. 266). И у оном дубровачком одбору поред осталих беше и Марко Глини капетан пореклом Арбанас, против кога су радили Млечићи (в. Rad jugosl. akadem. од крв. LIII, стр. 110.)

опет, био је огорчен поступцима својих господара, а да му се огорченост што јаче надражи против Турака и да му се покаже, како се има борити за свету народну ствар, на заставе устаничке свећеници истакоше слику најпопуларнијега Србина и српскога свеца Св. Саве, хотећи таю показати свету, да је покрету сврха борба за опстанак вере Христове и српског имена.

Устанак се могао лако раширити, јер српске планине беху пуне хајдука, који су управо први приступили делу и са свећеницима повели остали народ. Али стицајем прилика устанак као да се не задржа само на месту, где се појави, јер те исте године диже се и с оне стране Дунава, у банатским ритовима. Народ скочивши на оружје нападе прво на паланке и друга омаља утврђена места турска и за кратко време прикупило се до 15.000 бораца, Срба, па док је Аустрија тражила себи савезнике, ови се тукоше о Турцима око Липе, Чанада, Арада, Добре и Обада[1]), и у два маха разбише турскога пашу и заузеше Бечкерек, па да увере своје заштитнике о добивеним победама, послаше им неколико турских застава као победне знаке али у исто време замолише за помоћ, јер су знали да их Турци неће оставити на миру[2]). У Угарској се прикупљала војска и Угрима дође нешто помоћи са запада, о чему су Турци били извештени на време али не могаху ништа предузимати, јер их у томе смете крвави догађај, који се тада десио у Цариграду и неизвесност, која се породила из самога догађаја. По смрти султана Мурата III. на султански престо пође се Мухамед III. сав упрскан крвљу деветнаесторице браће своје па и великодостојници на Порти не остадоше исти, него се изменише и њихово место заузеше љубимци новога султана[3].)

За то време устанак Срба у Банату, коме на челу беше владика Тодор, потпомогнут приликама раширио се тако, да га будимски везир Хасан-паша Соколо-

---

[1]) Fessler-Klein, Geschichte von Ungarn, 2. aufl., IV. Band., стр. 26; Годишњица Николе Чупића, књ I., стр. 79.

[2]) Fessler-Klein, на истом месту.

[3]) Hammer, Geschichte des osman. Reiches, Bd II., стр. 597—599. Fessler-Klein, Bd. IV., стр. 30.

већ није могао угушити с оно војске што је имао под својом влашћу[1].) Док су се пак, Срби тако храбро борили, Аустрија, бојећи се да сама загази у рат, што јој га објавио беше султан, покуша да у савез увуче господара Ердеља и кнезове Влашке и Молдавске[2]) и цар Рудолф II. обећа помоћи савезницима у новцу и оружју, ако ступе у рат[3]). Савез би сређен и уговор потписан 1. нов. 1594 год. па се већ крајем те године приступило раду на доњем Дунаву, где је хришћанско оружје с успехом делало против Турака.

Али док је тако било с устанком у Банату, устанак српски у средишту некадашње српске државе био је већ угушен. И ако је према своме пространству тај устанак био готово локалан, и ако му је дејство било слабо, ипак је задао бриге Турцима, те су се побојали да пламен устанка не дохвати и друге крајеве српске, што још не беху пристали уз тај покрет. Буде ли тога, помишљали су Турци, биће касније великих тешкоћа и требаће им доста муке и труда па да савладају своју рају. Ну устанак у Старој Србији малаксао је сам по себи. Народ је био неспреман, а помоћи ни са које стране, за то се понова покоравао господарима својим Број устаника умањио се, али се увећао број хајдука, чији број увећаше они устаници, који беху од знатнијих па се не смедоше повратити на своје огњиште бојећи се освете турске, нето продужише започети рад хајдукујући.

Што тај устанак српски не имађаше успеха, беху узрок и тадашње прилике у суседа хришћана и у самом народу. Народ је дугогодишњим мучењем својих господара био оронуо те не беше ни у колико спреман да ратује с њима, вазда спремним за рат, а с набављањем оружја и ратних потреба ишло је врло тешко, кад се није имало средстава за то. Народ се дигао на оружје а воће покренуле устанак на Турке тврдо верујући у обећања папских и западњачких изасланика, који су их уверавали како ће западни владаоци с папом послати велике војске и олакшати рад устаницима,

---

[1]) Годишњица I., стр. 79.

[2]) Fessler-Klein, Bd. IV. стр. 29; Годишњица I, стр. 78 и 79.

[3]) Годишњица I., стр. 78.

му кад се приступило раду, видело се да од свега тога нема ништа, с тога се и прекинуло с радом непаметно предузетим. Папа не беше толико моћан, да је могао сам отпочети рат противу Турака а западним владаоцима не иђаше у рачун, да се крваве за туђ рачун! Млетачка република, која је могла помоћи хришћанској ствари, била је пријатељ Турака и дошла је у крвну заваду с ускоцима сењским а ради Турака, чије је интересе ревносно заступала на јадранском мору, па је у томе ишла тако далеко, да су и њене власти и поједини људи дошаптавали Турцима о свему што се радило на западу противу њих, сметајући тако извођењу папине идеје и хотећи спречити покушај шпанскога краља да се учврсти на јадранскоме мору и обалама његовим.

Други најближи сусед, од кога се надало помоћи, беше Аустрија, која је имала највише рачуна да устанак српски успе. Ну она не могаше ни у колико помоћи, јер и сама имађаше доста невоље. Те године Турци никако не даваху мира становништву у пограничним крајевима, и поред омањих чета што не мироваху на међи, Синан-паша крете се с војском од 200.000 војника на Ђур у Угарској и у сукобу с угарском војском оте противнику 300 лађа и 40 топова са свом ратном спремом. Војсковође, пореклом Немци и Угри, у место да претходе примером својим војницима, бегају с бојишта и предају градове те Синан победоносно допире до Коморана, где му силу задржавају српске груди, а српска снага и умешност сатиру му лађе, уништавају спрему и најзад одбијају од града.[1])

Кад се узму у вид ове прилике, лако је појмити за што је врло брзо угушен устанак у средишту некадашње српске државе, које не имађаше додирне тачке ни с једном суседном хришћанском државом, те и што би било помоћи, не могаше се додати. Кад је било свршено с угушивањем устанка, Турци се хтедоше осветити непокорној раји, уништити јој идеале, којима се одушевљавала и искоренити помисао о каком новом устанку. Због тога је настало гоњење свећеника, уништавање цркава и истребљење вере Христове, а чи-

---

[1]) Гласник срп. уч. друштва. књ LXVII., стр. LV.

њене су највеће пакости и зулуми при сабирању харача. За хришћанина не беше правде на турскоме суду, а суд му је делио правду само ако би се потурчио и сваком потурчењаку обећавано је, да ће добити право на манастирску земљу, и ако су одредбе султанских фермана јасно забрањивале, да се то чини, али свакоме Турчину спадало је у дужност као правоверном мухамедовцу, да својим радом користи Мухамедовој вери и да на сваком кораку сурово поступа с хришћанином, не би ли га што пре нагнао на промену вере. Тада, пак, вера беше тесно скопчана с именом српским, народ ју је поштовао, јер све што у његовој историји беше ваљано, тесно је скопчано с њом. Вера и црква народу српском беху животно пиће, што га крепљаше и духовна храна, што му храњаше наду на слободу верску и народносну. Па и тај покрет српски доби карактер верски, а за народне вође истакоше се службеници светога олтара, с тога Турци смислише да Србину униште веру српску и на њено место уведу Мухамедову па да ће тако уништити и народност српску. За то Синан-паша желећи користити вери Мухамедовој а ранити и онако рањено срце српско, посла Мехмед бег Оћуза у Милешево у Херцеговини, да узме највећу српску светињу, моћи Св. Саве, који то учини и донесе их на Врачар и спали 27. априла 1594. год.[1])

Турци су тада уништили доста српских богомоља учинили су доста зала, и из жудње за осветом спалили су моћи Св. Саве а пепео развејали по ветру, само да га не покупе и не сачувају као драгоцену светињу. Али ветар с Врачара разнео је честице од моћи Св Саве на све стране и у све крајеве српске заједно са заслугама и славом просветитељевом, а у свакоме дому српском пониче топла молитва Богу и српском свецу Св. Сави, коме се кандило налеваш српском сузом. Народ, пак, српски да се освети Турцима за починена зла, нешто по својој вољи а виш подсрекаван са стране, у две године узастопце, 1596 1597., а у два српска краја лаћаше се оружја и покуш

[1]) Љ. Стојановића „Српски родослови и летописи", стр. 114. Ту је вежена год. 1595. али архимандрит Ил. Руварац у „Истини" за 1888. год. каза да је то било 1594. године

01/0000